

Jacek Malczewski

W pogoni za wolnością: przypadki Algernona Sidneya

Wstęp

„Nie dążymy do doskonałości, ponieważ dobrze wiemy, że nie ma jej w świecie ludzkim; lecz poszukujemy dla ludzi takiej konstytucji, która obciążona jest najmniejszymi lub najbardziej wybaczalnymi wadami”. Taka oto sentencja zdobi tytułową stronę *Konstytucji wolności* Friedricha Augusta von Hayeka¹ – myśliciela, którego Czytelnikowi zainteresowanemu problematyką wolności nie trzeba bliżej przedstawiać. Zupełnie inaczej jest w wypadku autora, z którego dzieła² słynny Austriak zaczerpnął aforyzm. Któż bowiem – poza wąskim gronem specjalistów – pamięta dziś o Algernonie Sidneyu? Mimo to (lub raczej właśnie dlatego) chcę pokazać, że rekonstrukcja dziejów wolności bez uwzględnienia Sidneya byłaby co najmniej niekompletna.

369

Ten żyjący w XVII w. angielski arystokrata, żołnierz, polityk, rebeliant i myśliciel przez 40 lat prowadził krucjatę przeciwko absolutystycznym dążeniom Stuartów. Bezpośredni wynik zmagania był dlań fatalny – udział w spisku na życie króla zaprowadził go pod katowski miecz – ale jego osobisty przykład i pisma odcisnęły silne piętno na dziejach Zachodu. Pośmiertnie uzyskał status legendarnego herosa, zapisując się w pamięci zbiorowej jako „angielski Brutus”³ i „brytyjski Kasjusz”⁴. W epoce Oświecenia mit Sidneya – na równi z ideami czerpanymi z jego *Rozpraw dotyczących rządu* – zagrzewał do walki wrogów absolutyzmu w Europie i dą-

¹ F.A. von Hayek, *Konstytucja wolności*, tłum. J. Stawiński, Warszawa 2011, s. 2.

² A. Sidney, *Discourses Concerning Government*, red. T.G. West, Indianapolis 1996, s. 180.

³ Tak określił Sidneya Thomas Stratford w sztuce teatralnej *Lord Russell: A Tragedy*, London 1784, s. 72.

⁴ Tak nazwał Sidneya James Thomson w poemacie *Summer* (1727). Zob. J. Thomson, *Four Seasons*, London 1821, s. 105.

żących do niepodległości kolonistów w Ameryce Północnej. Przez ponad stulecie – pisze Caroline Robbins – gdziekolwiek w świecie zachodnim wzywano do rewolucji przeciwko tyranii, tam przywoływano nazwisko Sidneya, jako świętego i męczennika⁵. Jednak w XIX w. dawny bohater popadł w głęboką niepamięć i dziś nie zajmuje już poczesnego miejsca ani w zbiorowej wyobraźni politycznej, ani w klubie sławnych myślicieli.

Po dekadach zapomnienia uczeni zaczęli interesować się myślą polityczną Sidneya, odkrywając tę postać ponownie w połowie XX w., wraz z nadejściem swoistej mody na nowożytny republikanizm⁶. Prawdziwy renesans nastąpił zaś w ostatnim trzydziestoleciu, po odkryciu nieznanego wcześniej traktatu Sidneya *Court Maxims*⁷. Od tego czasu ukazało się wiele publikacji naukowych, obszernie i wnikliwie rekonstruujących życiorys, poglądy i miejsce Sidneya w zachodniej tradycji intelektualnej⁸.

⁵ C. Robbins (red.), *Two English Republican Tracts*, Cambridge 1969, s. 40.

⁶ Z.S. Fink, *The Classical Republicans: An Essay in the Recovery of a Pattern of Thought in Seventeenth Century England*, Evanston 1945; C. Robbins, *Algernon Sidney's „Discourses Concerning Government”*: *Textbook of Revolution*, „The William and Mary Quarterly” 1947, vol. 4, s. 267–296; *idem*, *Eighteenth-Century Commonwealthman: Studies in the Transmission, Development, and Circumstance of English Liberal Thought from the Restoration of Charles II Until the War with the Thirteen Colonies*, Indianapolis 1959; B. Haydon, *Algernon Sidney, 1623–1683*, „Archaeologia Cantiana” 1961, vol. 76, s. 110–133; P. Karsten, *Patriot-Heroes in England and America. Political Symbolism and Changing Values over Three Centuries*, Madison 1978; J. Conniff, *Reason and History in Early Whig Thought: The Case of Algernon Sidney*, „Journal of the History of Ideas” 1982, vol. 43, nr 3, s. 397–416.

⁷ Pierwsze wydanie: *Court Maxims*, red. i wstęp: H.W. Blom, E.H. Mulier i R. Janse, Cambridge 1996. Na temat losów manuskryptu zob. J.P. Carswell, *Algernon Sidney's „Court Maxims”*: *The Biographical Importance of a Transcript*, „Historical Research” 1989, vol. 62, nr 147, s. 98–103.

⁸ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic, 1623–1677*, Cambridge 1988; *idem*, *Algernon Sidney and the Restoration Crisis, 1677–1683*, Cambridge 1991; *idem*, *Commonwealth Principles. Republican Writing of the English Revolution*, Cambridge 2004; *idem*, *Algernon Sidney's Life and Works (1623–1683)*, [w:] M.P. Hannay, M.G. Brennan, M.E. Lamb (red.), *The Ashgate Research Companion to The Sidneys, 1500–1700. Volume 1: Lives*, Aldershot–Burlington VT 2015, s. 151–168; B. Worden, *The Commonwealth Kidney of Algernon Sidney*, „The Journal of British Studies” 1985, vol. 24, nr 1, s. 1–40; *idem*, *Roundhead Reputations. The English Civil Wars and the Passions of Posterity*, London 2001; A.C. Houston, *Algernon Sidney and the Republican Heritage in England and America*, Princeton 1991; J. Carswell, *The Porcupine: The Life of Algernon Sidney*, London 1989; S.A. Nelson, *The Discourses of Algernon Sidney*, London–Toronto 1993; P. Carriève, *La pensée politique d'Algernon Sidney (1622–1683): la querelle de l'absolutisme*, Paris 1989; J.G.A. Pocock, *England's Cato: The Virtues and Fortunes of Algernon Sidney*, „The Historical Journal” 1994, vol. 37, nr 4, s. 915–935; Q. Skinner, *Liberty before Liberalism*, Cambridge 1998; K. Multamäki, *Towards Great Britain. Commerce and Conquest in the Thought of Algernon Sidney and Charles Davenant*, Helsinki 1999; L. Ward, *Rhetoric and Natural Rights in Algernon Sidney's „Discourses Concerning Government”*, „Interpretation” 2000–2001, vol. 28, nr 2, s. 119–145; *idem*, *The Politics of Liberty in England and Revolutionary*

Mimo to w Polsce „angielski Brutus” nadal pozostaje prawie całkowicie nieznany. Jego nazwisko przewija się wprawdzie na zasadzie incydentalnej wzmianki w pracach badaczy republikanizmu i nowożytnej anglosaskiej filozofii politycznej⁹, ale jak dotąd nie ukazał się jeszcze w Polsce poświęcony mu artykuł ani monografia. Milczą o nim rodzime podręczniki i leksykony myśli politycznej¹⁰, nikt nie pokusił się także o przekład jego pism na język polski. Dwa niewielkie wyjątki to szkic Zbigniewa Raua pochodzący z książki zatytułowanej (*nomen omen*) *Zapomniana wolność*¹¹ oraz moje hasło w *Słowniku historii doktryn politycznych*¹².

Ewentualny zarzut, że Sidney nie jest aż tak znaczącą postacią jak inni angielscy przeciwnicy absolutyzmu z XVII w. – John Locke, John Milton czy James Harrington¹³ i że w związku z tym nie zasługuje na większe zainteresowanie, odeprę, powołując się na opinię prof. Raua. Otóż zaliczył on Sidneya – obok Locke’a, Johna Adama i Thomasa Jeffersona (a te trzy nazwiska mówią same za siebie) – do grona „czterech wybitnych bojowników o sprawę liberalizmu w świecie anglosaskim”, których traktaty polityczne i – co nie mniej ważne – osobiste zaangażowanie w walkę z ab-

America, New York 2004; M.P. Winship, *Algernon Sidney's Calvinist Republicanism*, „Journal of British Studies” 2010, nr 49, s. 753–773; V.B. Sullivan, *Machiavelli, Hobbes, and the Formation of a Liberal Republicanism in England*, Cambridge 2006; *idem*, *Muted and Manifest English Machiavellianism. The Reconciliation of Machiavellian Republicanism with Liberalism in Sidney's "Discourses Concerning Government" and Trenchard's and Gordon's "Cato's Letters"*, [w:] P.A. Rahe (red.), *Machiavelli's Liberal Republican Legacy*, New York 2006, s. 58–86.

⁹ Z. Ogonowski, *Locke*, Warszawa 1972, s. 43; *idem*, *Filozofia polityczna w Polsce XVII wieku i tradycje demokracji europejskiej*, Warszawa 1999, s. 63, 106; D. Pietrzyk-Reeves, *Ład Rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012, s. 100–101; B. Szlachta, *Monarchia prawa? Angielska myśl polityczna doby Tudorów*, Kraków 2008, s. 319, 473; *idem*, *Przedstawiciele katolickiej szkoły z Salamanki wobec umowy społecznej*, [w:] Z. Rau, M. Chmieliński (red.), *Umowa społeczna i jej krytycy w myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 2010, s. 88; T. Tulejski, *Konserwatyzm bez Boga. Dawida Hume'a wizja społeczeństwa, państwa i prawa*, Warszawa 2009, s. 64, 197, 211, 214, 216, 222, 258; *idem*, *Rozum czy uczucia? Ustanowienie porządku społecznego i politycznego według Davida Hume'a*, [w:] Z. Rau, M. Chmieliński (red.), *op. cit.*, s. 333, 335, 361.

¹⁰ Nazwisko Sidneya – w kontekście wpływu *Rozważań* Machiavellego na angielskich republikanów XVII w. – wymienia S. Filipowicz, *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2007, s. 211. Zob. także: D. Pietrzyk-Reeves, B. Szlachta, *Republika*, [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, Kraków 2004, s. 1092, 1093, 1105; I. Barwicka-Tylek, *Republikanizm*, [w:] M. Jaskólski, K. Chojnicka (red.), *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 5, Warszawa 2012, s. 99.

¹¹ Z. Rau, *Zapomniana wolność. W poszukiwaniu historycznych podstaw liberalizmu*, tłum. M. Przychodzeń, Poznań 2008, s. 80–90.

¹² J. Malczewski, *Algernon Sidney*, [w:] M. Jaskólski, K. Chojnicka (red.), *op. cit.*, s. 401–405.

¹³ Z drugiej strony inni ważni przedstawiciele XVII-wiecznego angielskiego republikanizmu, jak Marchamont Nedham czy Henry Neville, też są w Polsce mało znani, więc jest to rozstrzygający argument.

solutystyczną i arbitralną polityką rządów decydująco przyczyniły się do zwycięstwa i rozwoju porządku liberalnego w Anglii i Stanach Zjednoczonych Ameryki¹⁴. Nawet jeśli ta opinia (jeśli poprawnie ją odczytuje) nieco anachronicznie przedstawia naszego bohatera jako liberała lub przynajmniej preliberała, to z historycznego punktu widzenia faktycznie nie można pominąć istotnego wkładu jego myśli oraz otaczającego go mitu politycznego w obaleniu na Zachodzie absolutyzmu.

W niniejszym artykule chciałbym przede wszystkim przybliżyć polskiemu Czytelnikowi losy Algernona Sidneya i zademonstrować, jak wielką rolę odegrała jego legenda w XVIII-wiecznej walce o wolność. W ostatniej części tekstu przedstawię zarys jego koncepcji wolności, umieszczając ją w szerszym kontekście ideowym i wskazując polemiki, jakie wywołuje ona wśród współczesnych badaczy.

Rys biograficzny

Przyszły „angielski Brutus” urodził się 14 lub 15 stycznia 1623 r. w Baynard’s Castle w Londynie¹⁵. Jego ojciec, Robert Sidney (1595–1677), był drugim hrabią Leicester; matka, Dorothy Percy (1598–1659), córką i siostrą hrabiów Northumberland. Po kądzieli Algernon Sidney wywodził się zatem ze starożytnej, potężnej rodziny arystokratycznej¹⁶, która od czasów Wilhelma Zdobywcy należała do najściślejszej elity społeczno-politycznej Królestwa Anglii (choć w epoce Tudorów jej znaczenie jako niezależnej potęgi politycznej uległo załamaniu w konfrontacji z rosnącą w siłę monarchią)¹⁷. W galerii przodków eksponowane miejsce zajmowali sir Henry Percy i jego syn, również Henry (sir Harry Hotspur) – unieśmiertelnieni przez Szekspira w *Ryszardzie II* i *Henryku IV* baronowie, którzy u schyłku Średniowiecza wynosili na tron i obalali monarchów; Sidney z upodobaniem przywoływał tę tradycję w swoich dziełach¹⁸. To właśnie po Percych odziedziczył Algernon niepokromioną dumę i wład-

¹⁴ Z. Rau, *op. cit.*, s. 80–81.

¹⁵ Większość faktów biograficznych i dat przytaczam za: J. Scott, *Sidney, Algernon (1623–1683)*, [w:] *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford 2004.

¹⁶ Ród zapoczątkował przybyły do Anglii wraz z Wilhelmem Zdobywcą normandzki baron Wilhelm de Percy (zm. 1096). *Notabene*, to od jego przezwiska Aux Gernons (fr. wąsacz) pochodzi rodowe imię Algernon.

¹⁷ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 47–48.

¹⁸ *Ibidem*, s. 46–47; T.G. West, *Foreword*, [w:] A. Sidney, *Discourses Concerning Government*, s. 28.

czy styl bycia¹⁹, które w połączeniu z szorstkim i porywczym charakterem uczyniły zeń człowieka swarliwego i nieznoszącego sprzeciwu – usposobienie to utrudniało mu kontakty z członkami rodziny i przeszkadzało w karierze politycznej, naznaczonej licznymi konfliktami i skandalami²⁰.

Dziedzictwu Sidneyów, którzy doszli do politycznego znaczenia i niemałej fortuny pod rządami Tudorów²¹, zawdzięczał natomiast wyborną humanistyczną erudycję i przywiązanie do protestantyzmu²². Najświetniejszym przedstawicielem rodu był stryjeczny dziad Algernona, sir Philip Sidney (1554–1586)²³: wybitny poeta, dworzanin, żołnierz, dyplomata i niedoszły kandydat do tronu polskiego²⁴. Ten wzór elżbietańskiego arystokraty i uosobienie „angielskiego człowieka renesansu”²⁵ okazał się także żarliwym kalwinistą, wrogiem absolutyzmu i bojownikiem o sprawę protestancką. Był świadkiem rzezi w noc św. Bartłomieja, a jako przyjaciel francuskich monarchomachów działał na rzecz zawiązania ligi protestanckiej wymierzonej przeciwko katolickiej Hiszpanii. Przedwczesna śmierć, będąca skutkiem rany postrzałowej odniesionej w bitwie z Hiszpanami pod holenderskim Zutphen, dała mu reputację czołowego protestanckiego męczennika. Algernon wychował się pod przemożnym oddziaływaniem pielęgnowanej w rodzie legendy sławnego przodka, stając się pod wieloma względami jego umysłowym i poli-

¹⁹ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 45.

²⁰ B. Worden, *The Commonwealth Kidney...*, s. 5.

²¹ Karierę rodu zapoczątkował prapradziad Algernona, William Sidney (ok. 1482–1559). Ten bohater walk ze Szkotami otrzymał w 1513 r. tytuł szlachecki z rąk Henryka VIII. Monarcha odznaczył go też Orderem Podwiązki, powołał w skład Tajnej Rady, mianował zastępcą komendanta Tower i obdarzył licznymi dobrami ziemskimi. Ponadto – co było oznaką szczerzego zaufania – król powierzył rodzinie Sidneyów opiekę nad następcą tronu, księciem Edwardem (M.G. Brennan, N.J. Kinnamon, *A Sidney Chronology (1554–1654)*, Basingstoke 2003, s. 20–22). Z kolei za panowania Elżbiety najstarszy syn Williama, sir Henry Sidney (1529–1586), dwukrotnie sprawował godność Lorda Namiestnika (tj. wicekróla) Irlandii. Zob. także: M.G. Brennan, *The Sidneys of Penshurst and the Monarchy, 1500–1700*, Aldershot–Burlington VT 2006.

²² J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 48.

²³ Artykuł biograficzny: H.R. Woudhuysen, *Sidney, Sir Philip (1554–1586)*, [w:] *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford 2004. Zob. też szkic na temat myśli politycznej P. Sidneya, [w:] B. Szlachta, *Monarchia...*, s. 367–380. Fundamentalną pracą na ten temat pozostaje: B. Worden, *The Sound of Virtue. Philip Sidney's „Arcadia” and Elizabethan Politics*, New Haven–London 1996.

²⁴ Sprawę tę w świetle źródeł z epoki opisuje H. Zins, *Polska w oczach Anglików: XIV–XVI wiek*, Lublin 2002, s. 87–94. Szeroko rozpowszechniony mit o kandydaturze Sidneya narodził się za sprawą listów znanego polskiego awanturnika, wojewody sieradzkiego Olbrachta Łaskiego, który w 1577 r. zaproponował swemu przyjacielowi sir Philipowi koronę polską – plan ów nie miał jednak żadnych realnych podstaw.

²⁵ B. Szlachta, *Monarchia...*, s. 369, 370.

tycznym spadkobiercą²⁶. Lepszą proweniencję i status społeczny trudno byłoby sobie w XVII-wiecznej Anglii wymarzyć. Jednak swego rodzaju osobistym przekleństwem Algernona, które decydująco wpłynęło na jego losy, stała się kwestia primogenitury. Dziedzicem tytułu i majątku rodowego miał bowiem zostać jego starszy (niezbyt udany i mniej ceniony przez rodziców²⁷) brat Philip (1619–1698), co zmusiło Algernona do obrania innej ścieżki wiodącej ku fortunie i pozycji politycznej. Wyjaśnia to w dużym stopniu fakt przystąpienia młodego, ambitnego arystokraty do stronnictwa republikańskiego. Służba republice, w której kariera zależała w większym stopniu od osobistych zasług niż od samego tylko pochodzenia, otwierała przed Sidneyem realną szansę na zdobycie politycznych zaszczytów i poprawę niezadowolającej sytuacji materialnej²⁸.

Dzieciństwo spędził Algernon w Penshurst Place, rodowej posiadłości w hrabstwie Kent, gdzie jego znany z zamiłowania do nauki ojciec zgromadził imponującą bibliotekę²⁹. Jako niespełna dziesięcioletek miał okazję towarzyszyć ojcu i bratu w trzymiesięcznej misji dyplomatycznej na dwór króla Danii³⁰. Wiosną 1636 r. hrabia Leicester udał się jako ambasador Karola I do Paryża, ponownie zabierając ze sobą obu synów. Pobyt we Francji trwał sześć lat; chłopcy przypuszczalnie uczęszczali do hugenockiej akademii w Saumur, założonej w 1602 r. przez Philippe'a Du-Plessis-Mornaya. W Paryżu Algernon poznał zaprzyjaźnionego z ojcem Hugona Grocjusza, podówczas ambasadora Szwecji – po latach określił jego sławny traktat *O prawie wojny i pokoju* mianem najważniejszego dzieła z zakresu teorii politycznej³¹.

Jesienią 1641 r. Leicester – świeżo nominowany Lord Namiestnik Irlandii – wrócił z synami do stojącej na progu wojny domowej Anglii. Bracia wstąpili do regimentu kawalerii wysłanego w celu zdławienia katolickiej rebelii w Irlandii. Wkrótce Algernon dokonał diametralnej wolty

²⁶ Zob. B. Worden, *Classical Republicanism and the Puritan Revolution*, [w:] H. Lloyd-Jones, V. Pearl, B. Worden (red.), *History and Imagination: Essays in Honour of H.R. Trevor-Roper*, London 1981, s. 185–188; J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 49 i nast.

²⁷ Zob. M.G. Brennan, N J. Kinnamon, M.P. Hannay (red.), *The Correspondence (c. 1626–1659) of Dorothy Percy Sidney, Countess of Leicester*, Aldershot – Burlington VT 2010, s. 38–39; J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 59–61.

²⁸ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 59, 66–67; Por. B. Worden, *The Commonwealth Kidney...*, s. 4; T.G. West, *Foreword*, s. 29.

²⁹ J. Black, G. Warkentin, W.R. Bowen, *The Library of the Sidneys of Penshurst Place Circa 1665*, Toronto 2013.

³⁰ Szczegóły tej bezowocnej – z powodu permanentnego upojenia alkoholowego duńskiego monarchy Chrystiana IV – misji opisuje M.G. Brennan, *The Sidneys of Penshurst...*, s. 140–141.

³¹ T.G. West, *Foreword*, s. 29.

politycznej, zrywając z rojalistami i opowiadając się po stronie parlamentu. Decyzję podjął pod wpływem okoliczności natury osobisto-rodzinnej. Otóż szczytowy punkt kariery politycznej Leicestera stał się zarazem jej końcem³². Pozycję Lorda Namiestnika podkopał intrygujący zakulisowo z królem James Butler, hrabia Ormond, który skutecznie sabotował irlandzką ekspedycję Sidneyów, inspirując też fałszywe oskarżenie braci o tchórzostwo na polu bitwy. Zostali oni wprawdzie oczyszczeni z zarzutów przez sąd wojenny, ale zdradliwe i obelżywe traktowanie członków zasłużonego dla Anglii rodu nie mogło pozostać bez zdecydowanej reakcji. Choć Algernon wzdragał się przed udziałem w wojnie domowej, o czym wiemy z jego korespondencji z matką, seria przykrych wydarzeń w 1643 r. – kradzież koni Sidneyów przez królewskich maruderów, uwięzienie braci, próba konfiskaty rodzinnych posiadłości, a wreszcie odwołanie ojca ze stanowiska Lorda Namiestnika i zastąpienie go zniechęconym Ormondem – pchnęła go do zmiany sojuszy (wraz z bratem i matką; ojciec zachował neutralność i wycofał się z życia publicznego)³³.

W kwietniu 1644 r. Algernon został pułkownikiem kawalerii. Chrząst bojowy przeszedł w zwycięskiej bitwie pod Marston Moor (2 lipca 1644 r.), gdzie odznaczył się wielkim męstwem, ale i odniósł poważne obrażenia nogi. Trwałe, jak się okazało, kalectwo zmusiło go do porzucenia obiecującej kariery dowódczej w Armii Nowego Wzoru na rzecz działalności politycznej. W maju 1645 r. otrzymał gubernatorstwo Chichester, a od stycznia 1646 r. zasiadał w parlamencie. Gdy jego starszy brat został Lordem Namiestnikiem, a Algernon jego zastępcą i gubernatorem Dublina, wydawało się, że nareszcie spełniają się irlandzkie ambicje rodu Sidneyów. Jednak już po roku bracia zostali odwołani; Algernonowi „na pocieszenie” powierzono strategiczne gubernatorstwo twierdzy w Dover³⁴.

Na forum parlamentu Sidney prezentował poglądy umiarkowane w porównaniu z tymi, które później miały rozślawić jego nazwisko³⁵. Mimo że po usunięciu większości prezbiteriańskiej (grudzień 1648) pozostał w Parlamencie Kadłubowym, już w styczniu 1649 r. demonstracyjnie zrezygnował z udziału w komisji mającej osądzić Karola I. Sprzeciwiając się detronizacji i ścięciu monarchy (dziesięć lat później określił

³² M.G. Brennan, *The Sidneys of Penshurst...*, s. 144.

³³ *Ibidem*, s. 144–148; M.G. Brennan, N.J. Kinnamon, M.P. Hannay (red.), *op. cit.*, s. 39–41; M.G. Brennan, N.J. Kinnamon, *A Sidney Chronology...*, s. 270–276. Decyzję ułatwił wuj i polityczny patron Sidneya, sir Algernon Percy, dziesiąty hrabia Northumberland, który także opowiedział się po stronie parlamentu (zob. J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 43–44).

³⁴ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 84–90.

³⁵ B. Worden, *The Commonwealth Kidney...*, s. 6.

królobójstwo jako „najbardziej sprawiedliwy i bohaterски czyn kiedykolwiek dokonany w Anglii”³⁶), naraził się Cromwellowi, a gdy krótko po egzekucji zaproteutował przeciwko deklaracji wierności republice, mającej usankcjonować proces króla, obaj politycy stali się zaciekłymi wrogami. Sidney stracił stanowisko w Dover, nadal brał jednak udział w pracach parlamentu, a jesienią 1652 r. został członkiem Rady Państwa. Był to szczytowy punkt jego kariery politycznej: przez pół roku odpowiadał za prowadzenie polityki zagranicznej młodej republiki w trudnym czasie pierwszej wojny między Anglią a Holandią. Wraz z bliskim przyjacielem, Henrym Vane’em młodszym, zajmował się także rozbudową marynarki wojennej³⁷.

To właśnie w tym okresie dokonała się formacja ideowa Sidneya – po latach przesadnie idealizował epokę *Commonwealth*, pisząc, że w ciągu kilku zaledwie lat jej istnienia „właściwa dyscyplina oraz słuszna zachęta dawana tym, którzy czynili dobrze, wytworzyły więcej przykładów czystej, zupełnej, nieulegającej zepsuciu i niezwycczonej cnoty, niż było ich kiedykolwiek w Rzymie czy Grecji”. Utrzymywał, że to właśnie dzięki zaletom charakteru republikańskich przywódców (czyli m.in. jego samego) Anglia odniosła wówczas wyjątkowe sukcesy militarne na arenie międzynarodowej, stając się potęgą, z którą musieli liczyć się wszyscy europejscy gracze³⁸.

Kiedy w 1653 r. Cromwell siłowo rozwiązał Parlament Kadłubowy, Sidney wycofał się z czynnej polityki do rodzinnego Penshurst i zajął interesami rodziny, stając się faktycznym dziedzicem i zarządcą rodzinnej fortuny. Naraziło go to na zawiść i niechęć ze strony starszego brata, który poczuł się odsunięty i zagrożony, i w przykrym liście do ojca oskarżył Algernona o wystawienie w Penshurst obraźliwej dla Lorda Protektora sztuki teatralnej. Na kanwie tego zdarzenia wyrosła legenda, jakoby Algernon wcielił się w rolę tyranobójcy Brutusa w inscenizacji Szekspirowskiego *Juliusza Cezara*³⁹.

Do polityki Sidney powrócił po śmierci Cromwella. W 1659 r. stanął na czele poselstwa mającego zakończyć wojnę duńsko-szwedzką. Dał wówczas popis trudnego charakteru i wybuchowego temperamentu, łamiąc wszelkie kanony dyplomacji. Wprawdzie traktat ostatecznie udało się podpisać, ale aroganckie i obraźliwe zachowanie Sidneya, który posuwał się do gróźb użycia siły militarnej, zostało skrupulatnie odnoto-

³⁶ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 92.

³⁷ *Ibidem*, s. 92–102.

³⁸ *Ibidem*, s. 102–105; B. Worden, *The Commonwealth Kidney...*, s. 7.

³⁹ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 114–115; J. Carswell, *The Porcupine...*, s. 98.

wane w annałach historycznych. W *Kronice panowania Karola X* Samuel Pufendorf pisze wręcz o „dziwacznym postępowaniu angielskich ambasadorów”⁴⁰. Do legendy przeszedł dokonany w tym czasie przez Sidneya wpis w księdze gości Uniwersytetu Kopenhaskiego: *Philippus Sidney, manus haec inimica tyrannis, ense petit placidam cum libertate quietem* („Philip Sidney, ta dłoń nieprzyjazna tyranom, mieczem szuka cichego spoczynku w wolności”), który ponad stulecie później stał się dewizą amerykańskiego stanu Massachusetts⁴¹.

Restauracja Stuartów w 1660 r. zastała Sidneya w Skandynawii. Początkowo zaaprobował powrót dynastii na tron, mając nadzieję, że będzie mógł kontynuować służbę publiczną pod nowymi rządami, ale ostatecznie wybrał emigrację. Nie uczynił tego z powodów pryncypialnych, lecz – ponownie – osobistych. Górę wzięła arystokratyczna duma, która nie pozwoliła mu na złożenie publicznej samokrytyki i ukorzenie się przez nowym królem⁴².

Przez kilka lat Sidney mieszkał w Italii, oddając się studiom, ale zaostrzenie kursu politycznego przez Stuartów – przywrócenie nietolerancji religijnej i prześladowania wrogów monarchii, których ofiarą padł m.in. jego bliski przyjaciel sir Henry Vane – skłoniło go do powrotu do polityki. Symbolicznie wyraził to wpisem do księgi gości kalwińskiego uniwersytetu w Genewie: *sit sanguinis ultor iustorum* („niech nastąpi pomsta za krew sprawiedliwych”)⁴³. Po wybuchu II wojny angielsko-holenderskiej w 1665 r. bez powodzenia namawiał Wielkiego Pensjonariusza Niderlandów Jana de Wittta do przeprowadzenia inwazji na Anglię. Następnie usiłował przekonać Ludwika XIV do sfinansowania rebelii przeciwko Stuartom, jednak niezainteresowany ustanowieniem republiki francuski monarcha odmówił. Zabiegom politycznym towarzyszyła intensywna praca intelektualna. Sidney napisał w owym czasie traktat polityczny w formie 15 dialogów, zatytułowany *Court Maxims* (odnaleziony i wydany dopiero pod koniec XX w.). Jego ogólną wymowę najlepiej oddaje następujący cytat: „[...] jak śmierć jest największym złem, które może spotkać człowieka, tak monarchia jest największym złem, które może spotkać naród”⁴⁴. Po niepowodzeniu starań politycznych Sidney na ponad dekadę osiadł na południu Francji, obracając się w kręgu huge-

⁴⁰ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 124–140.

⁴¹ Zob. Ch.N. Greenough, *Algernon Sidney and the Motto of the Commonwealth of Massachusetts*, „Proceedings of the Massachusetts Historical Society”, 1917–1918, vol. 51, s. 259–282.

⁴² J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 143–150.

⁴³ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 39.

⁴⁴ A. Sidney, *Court Maxims*, s. 20.

nockiej arystokracji, w której wciąż żywe były echa niedawnej Frondy. Wydawało się, że jego polityczna kariera dobiegła końca⁴⁵.

Nie było mu jednak dane cieszyć się spokojnym żywotem emeryta. Jesienią 1677 r. przyjechał do Anglii, aby towarzyszyć umierającemu ojcu. Zamierzał prędko wrócić do Francji, ale sprawy spadkowe zatrzymały go w Londynie, gdzie zaangażował się w działalność opozycji antykrólewskiej. W porozumieniu z ambasadorem Francji, Barillonem, dążył do zbudowania angielsko-holenderskiego sojuszu republikańskiego. Trzy razy kandydował do parlamentu – dwie z jego kampanii organizował przywódca kwaków i rzecznik tolerancji religijnej William Penn (wkrótce jednak panowie nieodwracalnie poróżnili się na tle przekonań politycznych i zakończyli znajomość)⁴⁶. Elekcja została zablokowana przez władze. W latach 1681–1683 Sidney napisał obszerny traktat polityczny *Rozprawy dotyczące rządu*, będący, podobnie jak *Dwa traktaty o rządzie* Johna Locke'a i *Patriarcha non Monarcha* Jamesa Tyrrella⁴⁷, szczegółową refutacją argumentu zawartego w *Patriarsze* (1680) sir Roberta Filmera⁴⁸.

W obliczu poważnego kryzysu politycznego grożącego restytucją absolutyzmu i katolicyzmu⁴⁹ Sidney podjął współpracę z liderem opozycji wigowskiej, księciem Shaftesbury, głęboko angażując się w działalność spiskową radykałów dążących do obalenia monarchii w drodze zbrojnego powstania – podobnie jak miało to miejsce czterdzieści lat wcześniej. Spisek jednak rozbito, a Shaftesbury z najbliższymi współpracownikami opuścił kraj i wkrótce potem zmarł w Holandii. Kierownictwo opozycji przejęła „Rada Sześciu”, w składzie której znalazł się Sidney. Jego nieustępliwość w kwestii ustanowienia republiki utrudniała działania spiskowców, część z których dążyła do znacznie skromniejszego celu: monarchii konstytucyjnej. Jak z ironią zauważa Caroline Robbins, obecność Sidneya w gronie spiskowców nieomal gwarantowała brak porozumie-

378

⁴⁵ J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 222–249.

⁴⁶ W.S. Hudson, *William Penn's English Liberties: Tract for Several Times*, „The William and Mary Quarterly, Third Series” 1969, vol. 26, nr 4, s. 578–585; M.K. Geiter, *The Restoration Crisis and the Launching of Pennsylvania, 1679–81*, „The English Historical Review” 1997, vol. 112, nr 446, s. 300–318.

⁴⁷ J. Tyrrell, *Patriarcha non monarcha. The Patriarch unmonarch'd: Being Observations on a late treatise and divers other miscellanies, published under the name of Sir Robert Filmer Baronet. In which the falseness of those opinions that would make monarchy Jure Divino are laid open: and the true Principles of Government and Property (especially in our Kingdom) asserted. By a Lover of Truth and of his Country*, London 1681.

⁴⁸ R. Filmer, *Patriarcha, or The Natural Power of Kings*, London 1680.

⁴⁹ Bardzo obszernie kryzys ten opisuje J. Scott, *Algernon Sidney and the Restoration Crisis...*, cz. 1 i 2.

nia⁵⁰. Latem 1683 r. został aresztowany po wykryciu spisku Rye House, mającego na celu zamach na życie króla Karola II oraz jego brata i następcy tronu – księcia Jakuba. Osadzono go w londyńskiej Tower.

Jesienią stanął przed sądem. Procesowi przewodniczył osławiony „wieszający sędzia” George Jeffreys, który skazał Sidneya na śmierć za „spiskowanie i knucie śmierci króla”. Proces odbył się w skandalicznie nierzetelny sposób. Oskarżenie dysponowało zeznaniem (mocno zresztą ubarwionym) tylko jednego naocznego świadka, a jako że prawo w sprawach o zdradę stanu wymagało dwóch, Jeffreys powołał w charakterze „drugiego świadka” starannie wybrane fragmenty skonfiskowanego podczas aresztowania Sidneya rękopisu *Rozpraw dotyczących rządu*⁵¹. *Scribere est agere* („pisać to czynić”) – ta ukuta przez Jeffreysa specjalnie na okoliczność skazania Sidneya maksyma⁵² wprawiła publiczność w osłupienie. Powszechny podziw budziła natomiast postawa oskarżonego, który w obliczu śmierci ze stoickim spokojem i godnością odpierał zarzuty, celnie punktując przy tym bezprawność podjętych przeciwko niemu działań i dowodząc nielegalności władzy Stuartów. Oczekując w Tower na egzekucję, Sidney zdążył jeszcze napisać własną *Apologię*, w której oświadczył, że od wczesnej młodości starał się „bronić powszechnych praw ludzkości, praw tej ziemi i prawdziwej protestanckiej religii, przeciwko zepsutym zasadom, arbitralnej władzy i papieżu” oraz że gotów jest oddać za nie życie⁵³.

Egzekucję wyznaczono na 7 grudnia 1683 r. Na szafocie Sidney oświadczył, że nie przyszedł przemawiać, lecz umrzeć i wręczył szeryfom krótki dokument, w którym wyłożył swoje polityczne credo, opowiadając się za prawem narodów do ustanawiania rządów, służebną rolą władzy wobec społeczeństwa, praworządnością i umową społeczną, a także za prawem oporu wobec niesprawiedliwej władzy⁵⁴. Pismo odbiło się szerokim echem wśród współczesnych – przyczyniły się zresztą do tego same władze Anglii, ogłaszając tekst drukiem i inicjując mającą go podważyć i zożydzić w oczach szerokiej publiczności kampanię publicystyczną⁵⁵.

⁵⁰ C. Robbins, *Eighteenth-Century Commonwealthman...*, s. 39.

⁵¹ J. Scott, *Algernon Sidney and the Restoration Crisis...*, s. 317–336; J. Carswell, *The Porcupine...*, s. 205–222.

⁵² *The arraignment, tryal & condemnation of Algernon Sidney, esq. for high-treason; for conspiring the death of the king, and intending to raise a rebellion in this kingdom: before the Right Honourable Sir George Jeffreys, Lord chief justice of England, at his Majesties Court of Kings-bench at Westminster, on the 7th, 21th and 27th of November, 1683, London 1684*, s. 56.

⁵³ J. Scott, *Algernon Sidney and the Restoration Crisis...*, s. 336–338.

⁵⁴ A. Sidney, *The Very Copy of a Paper Delivered to the Sheriffs, Upon the Scaffold on Tower-Hill, on Friday Decemb. 7. 1683*, London 1683.

⁵⁵ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 65–66.

Szczałki Sidneya pochowano, za zgodą króla, w rodzinnym Penshurst. Już po kilku latach „brytyjski Kasjusz” został całkowicie zrehabilitowany, gdy panowaniu Stuartów kres położyła Chwalebna Rewolucja⁵⁶. Co ciekawe, nawet gdyby Sidney jej dożył, towarzyszyłoby mu poczucie klęski. Nienawidził bowiem każdej – a nie tylko absolutnej – monarchii⁵⁷, do końca życia śnił o przywróceniu republiki, a Wilhelma Orańskiego darzył wielką niechęcią i obawiał się go nawet bardziej niż Stuartów⁵⁸.

Mit polityczny

Śmierć „angielskiego Brutusa” była dopiero początkiem jego sławy i oddziaływania w XVIII w. Należy się zgodzić z opinią Caroline Robbins, że gdyby nie aresztowanie za udział w spisku, reputacja Sidneya zapewne nie osiągnęłaby aż takich rozmiarów. Już nie dawny *l'enfant terrible*, lecz uszlachetniony siwizną sześćdziesięciolatek uzyskał dzięki procesowi i egzekucji niepowtarzalną okazję do publicznego zaprezentowania swoich idei w sposób godny i – z konieczności – zwięzły. Gdyby po prostu opublikował swój traktat jako zapoznany emigrant, z pewnością nie osiągnąłby równie teatralnego efektu⁵⁹. Nieprawdziwe i krzywdzące byłoby jednak stwierdzenie, że sławę zawdzięczał Sidney wyłącznie „marketingowi politycznemu”: w równym stopniu wzięła się ona z idei przedstawionych w traktacie. Jak trafnie zauważył Alan C. Houston:

[...] gdyby Sidney nie był męczennikiem, jest mało prawdopodobne, aby tak powszechnie czytano *Rozprawę* w osiemnastowiecznej Ameryce; z drugiej strony, gdyby nie napisał *Rozpraw*, jest mało prawdopodobne, aby jego śmierć wzbudziła tak wielkie zainteresowanie⁶⁰.

Rozprawę opublikował w Londynie w 1698r. John Toland, myśliciel i działacz, którego zasług w szerzeniu idei republikańskich niepodobna przecenić⁶¹. W XVIII w. dzieło stało się prawdziwym bestsellerem: miało kolejnych pięć wydań w Londynie, po dwa w Niderlandach, Paryżu, Niemczech i Stanach Zjednoczonych oraz jedno w Edynburgu⁶². Nie była

⁵⁶ P. Karsten, *op. cit.*, s. 27–28.

⁵⁷ Z.S. Fink, *The Classical Republicans...*, s. 151–155.

⁵⁸ J. Scott, *Algernon Sidney and the Restoration Crisis...*, s. 106–107.

⁵⁹ C. Robbins, *Eighteenth-Century Commonwealthman...*, s. 38–40.

⁶⁰ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 235.

⁶¹ Zob. J. Champion, *Republican Learning. John Toland and the Crisis of Christian Culture, 1696–1722*, Manchester–New York 2009.

⁶² J. Scott, *Algernon Sidney's Life and Works (1623–1683)...*, s. 165.

to książka specjalnie odkrywczą, ale – jak twierdzi Jonathan Scott – właśnie to zadecydowało o jej wielkim powodzeniu i oddziaływaniu, które w XVIII w. przewyższało wpływ *Dwóch traktatów* Locke'a. Dzieło Sidneya stanowiło najpełniejszą prezentację wigowskiej teorii wolności, opartej na koncepcji umowy społecznej, naturalnych praw człowieka i suwerenności ludu. Autor z wielką erudycją swobodnie czerpał przy tym z Biblii, klasyków greckich (Platon, Arystoteles) i rzymskich (Tacyt, Tytus Liwiusz), a także twórców nowożytnych (m.in. Machiavelli, Bodin, Grocjusz, Harrington i Hobbes). *Rozprawy* stały się obszerną syntezą i podsumowaniem myśli politycznej epoki wczesnonowożytnej, dając fundament pod jej dalszy rozwój. Do ich sukcesu niewątpliwie przyczynił się literacki, nadzwyczaj elegancki i budzący emocje styl wypowiedzi Sidneya, który szczerze podziwiali tacy czytelnicy jak Monteskiusz, Rousseau, Franklin, Jefferson, Shelley, Keats, Coleridge, Byron i wielu innych⁶³.

Początki legendy Sidneya wiążą się z propagandową działalnością tzw. radykalnych („prawdziwych”) wigów, zwolenników siłowej rozprawy z monarchią, którzy ponieśli najcięższe straty w zmaganiach z ostatnimi Stuartami. Bezpośrednio po sukcesie Chwalebnej Rewolucji zaczęli oni tworzyć własną martyrologię, wydając systematyczne kompilacje mów i listów przedśmiertnych, sprawozdań z procesów i egzekucji, hagiograficznych życiorysów itd. Wiele materiałów podkoloryzowano lub spreparowano. Propagandowy cel publikacji – a więc usprawiedliwienie przedrewolucyjnych działań wigów i delegitymizacja rządów Stuartów – został osiągnięty nader skutecznie, a stworzoną w ten sposób nową wizję przeszłości przez dwieście lat certyfikowali wigowscy historycy⁶⁴.

W martyrologii Algernona Sidneya przedstawiono jako „doskonałego Anglika”, który miał dość „pobożności na świętego, odwagi na generała lub męczennika, rozumu na członka Tajnej Rady i ducha na króla”⁶⁵. Kreując go na męczennika i bohatera, wigowska propaganda stopniowo zmieniła politycznego rozrabiakę i radykała w szacowne gipsowe popiersie, przy okazji bezlitośnie kapłoniając jego „niewygodne” i nieprzystające do realiów porewolucyjnej Anglii poglądy: suwerenność ludu, antymonarchizm czy prawo oporu. Krótko mówiąc, republikańskiego monarchomachę przerobiono na statecznego, umiarkowanego zwolennika monarchii konstytucyjnej. Taki wizerunek Sidneya został utrwalony za sprawą publikacji *Cato's Letters* Johna Trencharda i Thomasa Gordona,

⁶³ J. Scott, *Algernon Sidney and the Restoration Crisis...*, s. 210–213.

⁶⁴ M. Zook, „The Bloody Assizes”: *Whig Martyrdom and Memory after the Glorious Revolution*, „Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies” 1995, vol. 27, nr 3, s. 374–381, 384, 392–396.

⁶⁵ Cyt. za: *ibidem*, s. 387.

które to dzieło w dużym stopniu wykorzystało idee zaczerpnięte z *Rozpraw dotyczących rządu*⁶⁶.

Wraz z upływem lat kult narastał. *Rozprawy* przedstawiano jako ekwiwalent zaginionych ksiąg *Republiki* Cyserona. Głoszono, że cała starożytność nie wydała myśliciela równego Sidneyowi. Mówiono o nim jako o wielkim angielskim patriocie i świętym, stoickim męczenniku, który harmonijnie połączył w sobie dostojeństwo rzymskiego ducha i grecką literaturę. Przepowiadano, że koniec pamięci o Sidneyu będzie końcem wolności w Anglii⁶⁷. Przebywający wiosną 1765 r. w Warszawie brytyjski awanturnik Charles Lee⁶⁸ tak opisywał w liście do hrabiego Charlemont swoje kontakty ze Stanisławem Augustem Poniatowskim:

Warto posłuchać, jak ja tu rozprawiam z królem [...], jak występuję z doktrynami nie nazbyt przychylnymi dla monarchii [...]. Ale jeszcze ciekawiej brzmią jego opinie, osobliwe w ustach głowy ukoronowanej: krótko mówiąc, jest on również gorącym rzecznikiem naturalnych praw człowieczeństwa, jakim był sam Algernon Sidney⁶⁹.

Sprawą, która przyczyniła się do zrujnowania reputacji Sidneya w ojczyźnie, była jego rzekoma nieprzekupność. Zapewniał o niej spreparowany i opublikowany w 1697 r. przez Tolanda *List czcigodnego Algernona Sidneya przeciwko łapownictwu i korupcji*. Pismo, nieustannie przedrukowywane i cytowane, stało się bardziej znane niż *Rozprawy*⁷⁰. I właśnie dlatego, gdy mit Sidneya osiągnął apogeum, na marmurowym wizerunku pokazała się głęboka rysa. Cios zadał szkocki historyk, sir John Dalrymple, który podczas prowadzonej we francuskich archiwach państwowych kwerendy odnalazł i w 1773 r. opublikował dokumenty świadczące o tym, że „nieprzekupny” bohater wziął pieniądze od francuskiego ambasadora Barillona. W oczach wigów dopuścił się zatem dwóch niewybaczalnych zbrodni: przekupstwa i spiskowania z obcymi potęgami. Wigowie usiłowali zbyć te rewelacje jako spisek mściwych torysów, ale zostały one po-

⁶⁶ B. Worden, *The Commonwealth Kidney...*, s. 27–31; *idem*, *Roundhead Reputations...*, rozdz. 6.

⁶⁷ *Idem*, *The Commonwealth Kidney...*, s. 2–3; *idem*, *Roundhead Reputations...*, s. 122, 178; P. Karsten, *op. cit.*, s. 31–33.

⁶⁸ Ten weteran wojny siedmioletniej służył przez jakiś czas w polskiej armii i pełnił misje dyplomatyczne z ramienia Stanisława Augusta. W późniejszych latach wyjechał do Ameryki Północnej, gdzie został jednym z dowódców Armii Kontynentalnej. Jednak intrygi mające na celu zastąpienie na stanowisku głównodowodzącego George'a Washingtona, którym otwarcie gardził, i skandaliczna niesubordynacja na polu bitwy spowodowały dyscyplinarne zwolnienie ze służby i ściągnęły nań niesławę.

⁶⁹ W. Konopczyński, *Anglia a Polska w XVIII wieku*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1947, z. 4, s. 102.

⁷⁰ B. Worden, *Roundhead Reputations...*, s. 147–150.

twierdzone⁷¹. Legenda „brytyjskiego Kasjusza” zaczęła się powoli chylić ku upadkowi, choć duch Sidneya najwyraźniej nie zamierzał opuszczać sztandarów. W epoce rewolucji francuskiej został on „przysposobiony” (za cenę istotnych uproszczeń i reinterpretacji) przez radykalnych demokratów, stał się też jednym z ulubionych bohaterów poetów romantycznych – opiewali go m.in. William Wordsworth, Percy Bysshe Shelley i Samuel Taylor Coleridge. Był to jednak łabędzi śpiew – wraz z kresem rewolucyjnych nastrojów i romantycznej egzaltacji dawny bohater stał się anachroniczny i niepotrzebny⁷².

Mit Sidneya pogrzebali XIX-wieczni historycy wigowscy. Thomas Babington Macaulay, piętnując (z nieznośnym patosem) przekupstwo i ogólny upadek patriotyzmu wśród elit politycznych w erze Karola II, z wyrzutem pisał, że Sidney gorliwie służył politycznym ambicjom Francji i gotów był „ujrzeć Anglię zredukowaną do statusu prowincji w dzikiej nadziei, że zagraniczny despota pomoże mu w ustanowieniu umiłowanej republiki”⁷³. Po latach dodał, że nie można skądinąd heroicznemu i patriotycznemu Sidneyowi wmawiać intencji zaszkodzenia ojczyźnie, ale w żadnym stopniu nie usprawiedliwia to wstydliwego i bolesnego faktu jego łapownictwa⁷⁴. Nie powstrzymał się jednak od zwyczajowej uwagi, że Sidney poszedł na śmierć ze „stoickim hartem ducha”⁷⁵. Znacznie mniej litości miał lord Acton, cierpko odnotowując w eseju *Historia wolności w chrześcijaństwie*, że wigowie nie mają powodu, aby „szczyścić się politycznym rodowodem, wywodzącym się od takich luminarzy, jak Algernon Sidney, płatny agent króla Francji”⁷⁶. W ten sposób dawny „rycerz bez skazy” skończył w ojczyźnie jako pogardzany jurgieltnik.

⁷¹ B. Worden, *The Commonwealth Kidney...*, s. 32, *idem*, *Roundhead Reputations...*, s. 178–180; P. Karsten, *op. cit.*, s. 44–46.

⁷² B. Worden, *The Commonwealth Kidney...*, s. 32–35, *idem*, *Roundhead Reputations...*, s. 203–211. Na temat fascynacji Wordswortha republikanami zob. Z.S. Fink, *Wordsworth and the English Republican Tradition*, „The Journal of English and Germanic Philology” 1948, vol. 47, nr 2, s. 107–126.

⁷³ T.B. Macaulay, *Hallam’s Constitutional History (1828)*, [w:] *Critical and Historical Essays Contributed to The Edinburgh Review by Thomas Babington Macaulay*, vol. 1, London 1848, s. 200.

⁷⁴ T.B. Macaulay, *The History of England from the Accession of James II*, vol. 1, London 1849, s. 163.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 189.

⁷⁶ Lord Acton, *W stronę wolności. Wybór esejów*, wyb. i oprac. J. i A. Rzegoccy, Kraków 2006, s. 52. Równie niepocholebnie potraktował Acton pozostałych wigowskich „luminarzy”, m.in. księcia Shaftesbury, który „maczał palce w krwawych prześladowaniach, wywołanych zmyślnym donosem” i Locke’a, który „nie widzi nic zdrożnego w niewolnictwie i prześladowaniach” (*ibidem*).

Zgoła inaczej wyglądała pośmiertna kariera Sidneya w tych krajach, które dopiero oczekiwały na polityczną rewolucję. W XVIII-wiecznej Francji i brytyjskich koloniach w Ameryce Północnej Sidney nie był czczony jako marmurowe popiersie w galerii fundatorów zwycięskiego reżimu, lecz jako bohaterski rebeliant. Do Francji trafił za pośrednictwem diaspory hugenockiej, powstałej w wyniku odwołania przez Ludwika XIV edyktu nantejskiego. Skupieni na terenie Holandii protestanci uchodźcy propagowali swobody polityczne i religijne w opozycji do absolutyzmu i katolicyzmu, prócz własnej literatury publikując też i rozprawiając przekłady dzieł z kręgu angielskiego republikanizmu. Miały one dostarczać Francuzom paliwa w walce z absolutyzmem Burbonów. Od razu po pierwszej edycji angielskiej we francuskojęzycznych czasopiśmie hugenockich pojawiły się obszernie recenzje Sidneyowskich *Rozpraw*; z kolei francuski przekład dzieła dokonany przez Pierre-Auguste'a Samsona ukazał się już w roku 1702⁷⁷. Warto odnotować, że hugenockie interpretacje myśli Sidneya poszły w nieco inną stronę niż te forsowane przez angielskich wigów. Rzecz jasna, akcentowano (podobnie jak w Anglii) kwestię wolności i swobód religijnych, poparcie dla sprawy protestanckiej i krytykę arbitralnej, tyrańskiej władzy. Inaczej jednak niż w porewolucyjnej, monarchicznej Anglii, hugenoci wyraźnie eksponowali Sidneyowski republikanizm i kwestię prawa oporu⁷⁸.

384

W pierwszej połowie XVIII w. odnotować można nawiązania do myśli Sidneya w ustrojowych rozważaniach Monteskiusza w *Listach perskich* i *O duchu praw*⁷⁹. Nie da się jednak ukryć, że we Francji zainteresowanie angielską myślą republikańską odżywało głównie przy okazji politycznych kryzysów – jeden z nich dostarczył okazji do ponownego wydania *Rozpraw* w 1755 r. Wiadomo, że Sidneyem inspirował się m.in. Mably⁸⁰ oraz że z wielką atencją wspominał go na kartach *Wielkiej Encyklopedii* Rousseau⁸¹.

Wielka Rewolucja ponownie uczyniła Sidneya myślicielem aktualnym i modnym. Wznowiono *Rozprawę*⁸², z których czerpali idee zafascynowa-

⁷⁷ R. Hammersley, *The English Republican Tradition and Eighteenth-Century France: Between the Ancients and the Moderns*, Manchester 2010, s. 33–38.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 41–45.

⁷⁹ J. Scott, *Algernon Sidney and the Restoration Crisis...*, s. 236, 263; U. Haskins Gonthier, *Montesquieu and England: Enlightened Exchanges, 1689–1755*, London 2010, s. 25–26, 118–121.

⁸⁰ R. Hammersley, *The English Republican Tradition...*, s. 89 i nast.

⁸¹ J.J. Rousseau, *Economie ou Oeconomie (Morale & Politique)*, [w:] D. Diderot, J. le Rond D'Alembert (red.), *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une Société de Gens de lettres*, t. 5, Paris 1755, s. 338.

⁸² R. Hammersley, *English Republicanism in Revolutionary France: The Case of the Cordelier Club*, „Journal of British Studies” 2004, vol. 43, nr 4, s. 467; *idem*, *The English Republican Tradition...*, s. 161.

ni angielską tradycją republikańską kordelierzy⁸³, a markiz de Condorcet z emfazą pisał o prawach człowieka „okupionych krwią szlachetnego Sidneya”⁸⁴. W 1789 r. ukazała się w Paryżu anonimowa broszura zatytułowana *List gratulacyjny milorda Sidneya do Paryżan i narodu francuskiego*, w której zmartwychwstały bohater wcielił się w doradcę zbuntowanego stanu trzeciego⁸⁵. Paryżanie demonstrowali na ulicach, nosząc popiersia Sidneya⁸⁶, a żyrondyści – więźniowie polityczni doby terroru, oczekując na stracenie, pisywali stylizowane na jego *Apologię* wspomnienia i listy pożegnalne⁸⁷.

Największym poważaniem cieszył się Sidney za oceanem (wspólnie z równie dziś zapomnianym Johnem Hampdenem⁸⁸ – nazywano ich nawet „bliźniaczymi patriotami”)⁸⁹. Zawdzięczał tę reputację zarówno swemu dziełu, jak i życiorysowi. Pierwszy egzemplarz opublikowanych w 1698 r. *Rozpraw* został wysłany za Atlantyk już w 1700 r. przez dawnego przyjaciela i współpracownika Sidneya, Williama Penna⁹⁰. I choć książka leżała niesprzedana na półce filadelfijskiej księgarni przez osiem lat, to już wkrótce *Rozprawy* stały się trzecim najpopularniejszym dziełem politycznym w koloniach, nieznacznie ustępując jedynie *Cato's Letters* i *Dwóm traktatom* Locke'a⁹¹. Zanim jednak *Rozprawy* uzyskały status – jak celnie ujęła to Robbins – „podręcznika rewolucji”⁹², Sidney oddziaływał w koloniach swoim osobistym przykładem. Dla kolonistów liczył się przede wszystkim fakt męczeńskiej śmierci bohatera z rąk krwawej tyrani Stuartów, a także (nie do końca jasna) sprawa rzekomego udziału Sidneya w opracowaniu przez Penna konstytucji Pensylwanii⁹³.

⁸³ R. Hammersley, *English Republicanism in Revolutionary France...*, s. 468 i nast.; *idem*, *French Revolutionaries and English Republicans. The Cordeliers Club, 1790–1794*, London 2005, *passim*.

⁸⁴ A.N. Condorcet, *Szkic obrazu postępu ducha ludzkiego poprzez dzieje*, tłum. E. Hartleb i J. Strzelecki, Warszawa 1957, s. 159.

⁸⁵ R. Hammersley, *The English Republican Tradition...*, s. 163–164.

⁸⁶ B. Worden, *Roundhead Reputations...*, s. 207.

⁸⁷ H.T. Parker, *The Cult of Antiquity and the French Revolutionaries: A Study in the Development of the Revolutionary Spirit*, Chicago 1937, s. 173–177.

⁸⁸ John Hampden (1594–1643) był jednym z przywódców parlamentarnej opozycji wobec reżimu Stuartów, atakującym zwłaszcza politykę podatkową monarchy. Zginął w bitwie podczas wojny króla z parlamentem.

⁸⁹ Zob. przede wszystkim P. Karsten, *op. cit.*, *passim*; A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, cz. 3.

⁹⁰ P. Karsten, *op. cit.*, s. 29.

⁹¹ *Ibidem*, s. 34–37.

⁹² C. Robbins, *Algernon Sidney's „Discourses Concerning Government”: Textbook of Revolution*, *passim*.

⁹³ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 231–236; P. Karsten, *op. cit.*, s. 36–37.

Jako patriota-męczennik Sidney stał się wkrótce jednym z największych symboli oporu wobec rosnącej tyranii ze strony monarchii brytyjskiej (rządy Jerzego III porównywano do tyranii Stuartów), a jego idee zaczęto wykorzystywać w politycznych argumentach⁹⁴. Zjawisko to przybrało gwałtownie na sile po ogłoszeniu *Stamp Act* w roku 1765⁹⁵. Szerekim echem odbiła się także sprawa Johna Wilkesa – wydawcy gazety „North Briton”, prześladowanego za krytykę króla Jerzego III. Jego kazus udanie rozegrano propagandowo, zestawiając go właśnie z losami „angielskiego Brutusa”⁹⁶. Nazwisko Sidneya pojawiało się w niezliczonych artykułach prasowych, pamfletach politycznych, patriotycznych pieśniach, wierszach i sztukach. Stało się też jednym z najpopularniejszych pseudonimów w publicystyce politycznej. Słynny kopenhaski cytat przyjęto w 1775 r. jako dewizę stanu Massachusetts; w tym samym roku nowo powstałą uczelnię w Wirginii ochrzczono mianem Hampden-Sydney College⁹⁷. Coraz silniej oddziaływały idee Sidneya, dotyczące wszak tak kluczowych ówczesnie problemów, jak prawo oporu wobec tyrańskiej władzy i rewolucja⁹⁸. Do *Rozpraw* nawiązywali często i chętnie Ojcowie Założyciele, m.in. Benjamin Franklin, Samuel i John Adamsowie, Thomas Jefferson. Ten ostatni przywoływał je po latach jako jedno z głównych źródeł idei zawartych w *Deklaracji Niepodległości*, nazywając dzieło Sidneya „zasobnym skarbem zasad republikańskich” i „najlepszym wykładem zasad rządu opartego na prawie naturalnym, jaki kiedykolwiek opublikowano w jakimkolwiek języku”⁹⁹. Inaugurując zaś w 1825 r. działalność założonego przez siebie Uniwersytetu Wirginii, zasugerował, aby studenci prawa uczyli się „ogólnych zasad wolności i praw człowieka” z lektury *Drugiego Traktatu Locke’a* i *Rozpraw Sidneya*¹⁰⁰.

Znamienne jest, że o końcu amerykańskiej „kariery” angielskiego rewolucjonisty zdecydowało ogłoszenie Deklaracji Niepodległości. Po 1776 r. ideowy wpływ Sidneya wyraźnie osłabł, co tłumaczyć można zmianą politycznego kontekstu – wszak po wybuchu rewolucji pytanie o jej zasadność stało się bezprzedmiotowe¹⁰¹. Z kolei w trakcie debaty na temat ratyfikacji konstytucji na Sidneya powoływali się raczej przeciwnicy tego dokumentu,

⁹⁴ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 236–242.

⁹⁵ P. Karsten, *op. cit.*, s. 40.

⁹⁶ *Ibidem*, s. 40–41; A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 243; B. Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Enlarged Edition, Cambridge MA–London 1992, s. 110–112.

⁹⁷ P. Karsten, *op. cit.*, s. 51.

⁹⁸ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 246–255; P. Karsten, *op. cit.*, s. 49–53.

⁹⁹ Cyt. za: A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 268–269.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 269.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 255–257.

antyfederaliści, którzy obawiali się nadmiernej potęgi unii¹⁰². Na stronicach *Federalisty* nazwisko Sidneya nie pojawiło się w ogóle¹⁰³. Architekci nowego ustroju znacznie więcej skorzystać mogli z lektury Monteskiusza, od którego czerpali konstruktywne rozwiązania prawno-instytucjonalne, niż z niepokornych, rebelianckich pism „angielskiego Brutusa”¹⁰⁴.

Po 1789 r. zabrakło dla Sidneya miejsca w ideologicznych realiach Stanów Zjednoczonych. Nowa rzeczywistość ustrojowa zrodziła problemy i wyzwania, do rozwiązania których nie dało się już wykorzystać maksym starego rebelianta. Wprawdzie jeszcze przez ponad półwiecze nazwiska Sidneya symbolicznie używano (zgodnie z tradycją pochodzącą jeszcze z okresu przedrewolucyjnego) jako pseudonimu w rozmaitych kampaniach politycznych¹⁰⁵, ale *Rozpraw* nie wznowiono drukiem przez prawie 200 lat, a jego wolnościowe idee zaistniały w debacie publicznej w zasadzie tylko raz. Miało to miejsce podczas walki o zniesienie niewolnictwa, kiedy to Sidney znalazł się zarówno na sztandarach abolicjonistów, takich jak William Lloyd Garrison, jak i – o ironio – zwolenników utrzymania tej instytucji, którzy, jak John Calhoun, protestowali przeciwko „tyraniu” stanów północnych skierowanej przeciwko Południu¹⁰⁶. Ostatecznie Sidney znikł z kart amerykańskiej hagiografii w drugiej połowie XIX w., a jeden z jego biografów orzekł, że *Rozprawy* spełniły swoją dziejową misję i stały się „zbędne”¹⁰⁷. Jeszcze w 1982 r. James Conniff pisał: „Werdykt potomności wydaje się jasny. Podczas gdy Locke traktowany jest dziś jako ważny myśliciel polityczny, Sidney stał się przypisem w obszerniejszym tekście”¹⁰⁸. Jednak już kilka lat później „angielski Brutus” zaczął powoli odzyskiwać należne uznanie.

Liberał czy republikanin?

Cytowany na początku niniejszego artykułu Zbigniew Rau określił Sidneya mianem „bojownika o sprawę liberalizmu”. Charakterystyka ta nie do końca trafnie oddaje Sidneyowskie ujęcie wolności. Faktem jest, że

¹⁰² P. Karsten, *op. cit.*, s. 57.

¹⁰³ A. Hamilton, J. Jay, J. Madison, *The Federalist*, red. J.E. Cooke, Middletown 1961.

¹⁰⁴ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 257.

¹⁰⁵ P. Karsten, *op. cit.*, s. 59–60.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 62–64; A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 272–276.

¹⁰⁷ G. Van Santvoord, *Life of Algernon Sidney. With sketches of some of his contemporaries and extracts from his correspondence and political writings*, New York 1851, s. 15.

¹⁰⁸ J. Conniff, *Reason and History...*, s. 414.

historycznym skutkiem zmagania z absolutyzmem, w których autor *Rozpraw* – jak starałem się wyżej pokazać – odegrał ważną rolę, było zwycięstwo i rozwój porządku liberalnego. Jednak Algernon Sidney walczył o inne pryncypia niż te, które symbolizuje nazwisko jego rówieśnika Locke’a. Wartości leżące u podstaw instytucji zwycięskich reżimów liberalnych przypuszczalnie powitały z równym brakiem entuzjazmu, co objęcie rządów przez znienawidzonego Wilhelma Orańskiego.

Współcześnie wśród uczonych toczy się spór, czy Sidneya należy uznać za preliberała, który niejako „antycypuje Locke’a”, czy raczej za przedstawiciela klasycznego republikanizmu. W tle pojawia się szersze pytanie o sens rozróżnienia i przeciwstawienia liberalizmu – który rządzi się logiką indywidualnych uprawnień i interesów – republikanizmowi, który opierać się ma na pojęciu cnoty i dobra wspólnego. Wśród zwolenników tego podziału i zaliczenia Sidneya do obozu republikańskiego znajdują się m.in. Zera S. Fink, Caroline Robbins, Quentin Skinner, Blair Worden i Jonathan Scott¹⁰⁹. Z kolei Alan C. Houston, Lee Ward czy Vickie B. Sullivan twierdzą, że różnica między republikanizmem a liberalizmem jest przerysowana, a koncepcja Sidneya jest bliska Locke’owskiej¹¹⁰.

W moim przekonaniu lepiej uzasadnione jest stanowisko pierwsze. W istocie, pomiędzy myślą polityczną Locke’a i Sidneya występują liczne zbieżności, wśród których wymienić można przede wszystkim koncepcję pochodzących od Boga i rozumowo poznawalnych naturalnych uprawnień jednostki¹¹¹. Obaj myśliciele uważają, że jednostki są z natury wolne i moralnie równe. Obaj odwołują się do koncepcji stanu przedpolitycznego (choć inaczej ją postrzegają – Sidneyowi zdecydowanie bliższa jest wizja Hobbesa) i są zwolennikami kontraktualizmu, nawet jeśli Sidney-

¹⁰⁹ Z.S. Fink, *The Classical Republicans...*; C. Robbins, *Eighteenth-Century Commonwealthman...*; Q. Skinner, *Liberty before Liberalism*; B. Worden, *The Commonwealth Kidney...*; *idem*, *Roundhead Reputations...*; *idem*, *English republicanism*, [w:] J.H. Burns, M. Goldie (red.), *The Cambridge History of Political Thought, 1450–1700*, Cambridge 1991, s. 443–475; J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*; *idem*, *Algernon Sidney and the Restoration Crisis...*; *idem*, *Commonwealth Principles...*; *idem*, *England’s Troubles. Seventeenth-Century English Political Instability in European Context*, Cambridge 2004; *idem*, *Classical Republicanism in Seventeenth-century England and the Netherlands*, [w:] M. van Gelderen, Q. Skinner (red.), *Republicanism: A Shared European Heritage*, vol. 1: *Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*, Cambridge 2002, s. 61–81. Warto dodać, że John Pocock kwestionuje zaliczenie Sidneya do nurtu republikańskiego, argumentując, że Sidneyowski „republikanizm” sprowadza się do emocjonalnego przekonania, że monarchia jest złem oraz że nie towarzyszy mu głębsza refleksja na temat mechanizmów ustrojowych – zob. J.G.A. Pocock, *England’s Cato...*, s. 917–918.

¹¹⁰ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*; L. Ward, *The Politics of Liberty...*; V.B. Sullivan, *Machiavelli, Hobbes...*; *idem*, *Muted and Manifest English Machiavellianism...*

¹¹¹ L. Ward, *The Politics of Liberty...*, s. 172–173.

owskie wyobrażenie umowy społecznej nie jest do końca jasne i tak teoretycznie dopracowane, jak to, które zostało opisane w *Dwóch traktatach o rządzie*. Obaj wreszcie sądzą, że racje istnienia społeczeństwa politycznego są użyteczne, że przedstawicielski rząd pozostaje związany prawem oraz że odpowiedzialność rządu przed społeczeństwem uzasadnia skorzystanie z prawa oporu¹¹².

Podobieństwa te są wszak powierzchowne i sprowadzają się do ogólnej ramy pojęciowej, wspólnej dla XVII- i XVIII-wiecznych przeciwników absolutyzmu, argumentujących w oparciu o szeroko pojętą koncepcję prawnonaturalną. Głębsza analiza pokazuje natomiast istotne różnice między poglądami Sidneya i Locke'a. „Angielski Brutus”, o czym już wspomniałem, był nieprzejednanym wrogiem monarchii jako takiej – „największego zła, jakie przytrafić się może narodowi”. Twierdził, że w przeciwieństwie do ustroju republikańskiego monarchia – z powodu zasady dziedziczności – nie posiada mechanizmu umożliwiającego powierzenie władzy najlepszym obywatelom, a także mechanizmu zapobiegającego nadużyciom władzy, do których nieuchronnie prowadzi wrodzona słabość ludzkiej natury¹¹³. Kluczową różnicą jest także społeczno-ekonomiczne podłoże teorii politycznej obu myślicieli. Jakkolwiek u Sidneya (pod wpływem Grocjusza) pojawia się przelotnie wątek łączący wolność z własnością¹¹⁴, to w przeciwieństwie do Locke'a nie jest on rzecznikiem politycznych aspiracji burżuazji, lecz z nostalgią przywołuje dawny porządek arystokratyczno-feudalny¹¹⁵. O ile Locke pozostaje zasadniczo antywojenny, Sidney – pod wpływem Machiavellego – gloryfikuje militarystykę i prowadzenie zaborczych wojen¹¹⁶. Locke przeszedł do historii jako rzecznik motywowanej sceptycyzmem i pragmatyzmem tolerancji religijnej¹¹⁷, zaś u podłoża koncepcji Sidneya leży m.in. wojowniczy kalwiński radykalizm – swobodę wyznania uznawał on za jeden z filarów sprzeciwu wobec absolutyzmu, wzywając do walki z prześladowaniami religijnymi i państwowym Kościołem. Tyranobójstwo przedstawiał jako religijny obowiązek, a tolerancję jako zaledwie przejściowy etap prowa-

¹¹² V.B. Sullivan, *Machiavelli, Hobbes...*, s. 218–226; *idem*, *Muted and Manifest English Machiavellianism...*, s. 72–74.

¹¹³ Z.S. Fink, *The Classical Republicans...*, s. 152–153.

¹¹⁴ A. Sidney, *Discourses...*, s. 402–403; L. Ward, *The Politics of Liberty...*, s. 173–174.

¹¹⁵ Z.S. Fink, *The Classical Republicans...*, s. 159–161; L. Ward, *The Politics of Liberty...*, s. 183–185.

¹¹⁶ V.B. Sullivan, *Machiavelli, Hobbes...*, 205–213; *idem*, *Muted and Manifest English Machiavellianism...*, s. 62–68, 74; L. Ward, *The Politics of Liberty...*, s. 167–168.

¹¹⁷ J. Marshall, *John Locke. Resistance, Religion and Responsibility*, Cambridge 1994; Z. Ogonowski, *Locke*, s. 76–136.

dzący do odbudowy „prawdziwego” wyznania¹¹⁸. Wreszcie – co zapewne jest różnicą najistotniejszą – Sidney myślał o człowieku w klasycznych kategoriach platońsko-arystotelesowskiej racjonalności i cnoty, a tym samym budował swoją teorię polityczną na zupełnie innej antropologii filozoficznej niż Locke¹¹⁹. Krótko mówiąc, w przeciwieństwie do zupełnie już nowożytnego i oświeceniowego Locke’a, Sidney był myślicielem głęboko osadzonym w tradycji filozoficznej, arystokratycznym środowisku społecznym i religii protestanckiej. Krytykując teraźniejszość, spoglądał w kierunku mocno wyidealizowanej wizji przeszłości.

Sidneyowska koncepcja wolności jest zakorzeniona w ideologii prawnonaturalnej. Już na początku *Rozpraw* autor pisał o „wolności, w której stworzył nas Bóg”, podkreślając, że „człowiek jest z przyrodzenia wolny”, że „nie wolno go w sprawiedliwy sposób pozbawić tej wolności bez powodu” oraz że „nie zrzeka się jej ani żadnej jej części, chyba że z uwagi na jakieś większe dobro, które sobie przedstawia”¹²⁰. Wolność ta nie jest „rozpasaniem w czynieniu tego, co sprawia każdemu przyjemność wbrew nakazowi Boga, lecz zwolnieniem ze wszystkich ludzkich praw, na które nie wyraziło się zgody”¹²¹. Ludzi, którzy „nie zważają na swoją wolność bądź są niezdolni do rządzenia sobą”, określił Sidney za Arystotelesem¹²² „niewolnikami z natury”¹²³.

Kategoria niewolnictwa odgrywała istotną rolę w antyabsolutystycznej myśli angielskiej wieku XVII¹²⁴. Quentin Skinner wskazuje, że przeciwstawienie wolność – niewolnictwo, wywodzące się z pism autorów rzymskich (przede wszystkim Cycerona, ale także Salustiusza, Liwiusza i Tacyta), było dobrze znane wykształconym Anglikom na przełomie XVI i XVII w. i weszło w krwioobieg angielskiej myśli politycznej jeszcze przed konfrontacją Karola I Stuarta z parlamentem¹²⁵. W nurt ten wpiął się również Sidney, przeciwstawiając w *Rozprawach* wolność kondycji

¹¹⁸ M.P. Winship, *Algernon Sidney's Calvinist Republicanism...*, passim; idem, *Godly Republicanism: Puritans, Pilgrims, and a City on a Hill*, Cambridge MA–London 2012, s. 233–247.

¹¹⁹ T.G. West, *Foreword*, s. 24–25. Z drugiej strony wyrażane są opinie, że pod wpływem Machiavellego Sidney odszedł od Arystotelesowskiej wizji człowieka jako istoty racjonalnej, redukując rozum do roli służebnej wobec emocji (L. Ward, *The Politics of Liberty...*, s. 168; V.B. Sullivan, *Muted and Manifest English Machiavellianism...*, s. 68).

¹²⁰ A. Sidney, *Discourses...*, s. 8.

¹²¹ *Ibidem*, s. 9.

¹²² Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2006, 1255a.

¹²³ A. Sidney, *Discourses...*, s. 9.

¹²⁴ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 108–110.

¹²⁵ Q. Skinner, *Classical Liberty and the Coming of the English Civil War*, [w:] M. van Gelderen, Q. Skinner (red.), *Republicanism: A Shared European Heritage*, vol. 2: *The Values of Republicanism in Early Modern Europe*, Cambridge 2002, s. 9–28.

niewolnika: „wolność polega wyłącznie na niepodleganiu cudzej woli”, a „niewolnikiem jest ten, kto nie może dysponować swoją osobą i dobrami, lecz korzysta ze wszystkiego z woli swego pana”¹²⁶.

Skinner charakteryzuje koncepcję wolności charakterystyczną dla angielskich republikanów XVII w., w tym również i Sidneya, jako „neo-rzymską” (*neo-roman*) i podkreśla jej polityczny wymiar: interesuje się ona niemal wyłącznie związkami między wolnością poddanych a władzą państwową¹²⁷. Nie jest to jednak, wbrew pozorom, koncepcja liberalna. Angielscy republikanie nie mieli na myśli wolności od rządu, lecz wolność osiągniętą za jego pośrednictwem¹²⁸. Ich uwaga koncentrowała się przede wszystkim na wolności społeczeństwa politycznego jako całości, a dopiero w drugiej kolejności na wolności indywidualnej, która może się realizować tylko w ramach tej pierwszej¹²⁹. Twierdzili, że wolność jednostki jest możliwa do osiągnięcia tylko w ramach wolnego państwa¹³⁰. Podobnie jak wolność jednostki sprowadza się do kierowania się własną wolą, tak wolność państwa zależy od stopnia jego samorządności – wolne jest tylko takie państwo, w którym prawo jest produktem kolektywnej woli jego obywateli¹³¹. Sidney odrzucał oczywiście koncepcję demokracji bezpośredniej i uważał, że lud powinien być reprezentowany przez pochodzące z wyboru zgromadzenie prawodawcze, skupiające najcnotliwszych i najrozumniejszych obywateli¹³².

W niewolę popada natomiast takie państwo, w którym samostanowienie obywateli zostaje ograniczone przez wolę jednostki, a nawet przez samą legalną możliwość skorzystania przez władcę z dyskrecjonalnej władzy¹³³. Właśnie dlatego Sidney charakteryzował monarchię jako największe zło, które przytrafia się narodowi. Wolność od monarchii uważał za negatywny warunek osiągnięcia wolności przez jednostkę¹³⁴. Pisał:

¹²⁶ A. Sidney, *Discourses...*, s. 17.

¹²⁷ Q. Skinner, *Liberty before Liberalism*, s. 17. W późniejszym dziele *Hobbes and Republican Liberty* (Cambridge–New York 2008) Skinner pod wpływem polemik zrezygnował z tego określenia na rzecz lepiej ugruntowanego w literaturze określenia „teoria republikańska”. Więcej na ten temat piszę w artykule *Republikańska teoria wolności obywatelskiej w ujęciu Quentina Skinnera*, zamieszczonym w ostatnim tomie niniejszej antologii.

¹²⁸ J. Scott, *What Were Commonwealth Principles?*, „The Historical Journal” 2004, vol. 47, nr 3, s. 599.

¹²⁹ Q. Skinner, *Liberty before Liberalism*, s. 23.

¹³⁰ *Ibidem*, s. 68.

¹³¹ *Ibidem*, s. 26–29.

¹³² *Ibidem*, s. 32–35.

¹³³ *Ibidem*, s. 49–53.

¹³⁴ J. Scott, *England's Troubles...*, 296.

Skoro wolność polega jedynie na braku podporządkowania czyjejkolwiek woli, a bycie niewolnikiem sprowadza się do zależności od cudzej woli, to jeśli w królestwie nie ma innego prawa niż wola panującego, wówczas wolność nie istnieje¹³⁵.

Tylko w państwie, w którym nie ma dyskrecjonalnej władzy, a więc możliwości uzależnienia praw jednostki od arbitralnej decyzji (woli) rządzących, obywatel nie jest niewolnikiem¹³⁶. Wymaga to wszak praworządności, a więc spełnienia wszystkich obywateli – zarówno poddanych, jak i rządzących – prawem, które dobrowolnie na siebie nałożą¹³⁷. „Wolnym jest ten – pisał Sidney – który żyje [...] pod rządami praw uchwalonych za jego własną zgodą”¹³⁸.

Sidney nie ograniczał jednak swojego rozumienia wolności do – aby użyć określenia Isaiaha Berlina – wolności „negatywnej”, a więc sfery, „w której człowiek może działać bez przeszkód ze strony innych ludzi”¹³⁹. Nie utożsamiał wolności z „rozpasaniem”, lecz umieścił to pojęcie w jasno zdefiniowanym kontekście etyczno-religijnym. Zgodnie z tradycją arystotelesowską przyjmował, że naturalnym celem człowieka jest postępowanie zgodnie z nakazami rozumu i dążenie tym samym do dającej szczęście cnoty¹⁴⁰. Pisał:

392

Tak jak nie istnieje szczęście bez wolności i jak żaden człowiek nie jest niewolnikiem bardziej niż ten, który dał się pokonać występny namiętnościom, tak też i nie ma ani wolności ani szczęścia tam, gdzie zabrakło cnoty¹⁴¹.

Wolność człowieka wymaga przeto podporządkowania działań rozumowi (a nie namiętnościom), a w życiu politycznym – posłuszeństwa prawom, które są tegoż rozumu ucieleśnieniem¹⁴². Stąd sprzeciw wobec arbitralnej (nierozumnej) monarchii i pochwała republiki jako rządów mądrej i cnotliwej elity. Charakterystyczne jest, że angielski republikanizm konstruowany był w oparciu o zasady moralne, a nie struktury konstytucyjne. Dla Sidneya celem państwa miało być przede wszystkim promowanie wspólnego dobra i moralne doskonalenie obywateli¹⁴³.

¹³⁵ A. Sidney, *Discourses...*, s. 402.

¹³⁶ *Ibidem*, s. 17; Q. Skinner, *Liberty before Liberalism*, s. 71–72.

¹³⁷ Q. Skinner, *Liberty before Liberalism*, s. 74.

¹³⁸ A. Sidney, *Discourses...*, s. 440.

¹³⁹ I. Berlin, *Dwie koncepcje wolności*, tłum. D. Grinberg, [w:] *idem*, *Cztery eseje o wolności*, Poznań 2000, s. 187.

¹⁴⁰ A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 130–136; J. Scott, *Algernon Sidney and the English Republic...*, s. 39.

¹⁴¹ A. Sidney, *Court Maxims*, s. 24.

¹⁴² A.C. Houston, *Algernon Sidney...*, s. 130.

¹⁴³ J. Scott, *Commonwealth Principles...*, s. 151–152, 184–190; *idem*, *England's Troubles...*, s. 317–324.

Używając dobrze skądinąd znanych pojęć, można powiedzieć, że w ujęciu Sidneya wolność jest w aspekcie jednostkowym w większym stopniu wolnością pozytywną niż negatywną, zaś w aspekcie politycznym (za Benjaminem Constantem¹⁴⁴) – zdecydowanie bardziej wolnością starożytnych niż nowożytnych. I niech to wystarczy za odpowiedź na pytanie, czy starego republikanina Sidneya da się zapisać w poczet prekursorów liberalizmu.

Bibliografia

The arraignment, tryal & condemnation of Algernon Sidney, esq. for high-treason; for conspiring the death of the king, and intending to raise a rebellion in this kingdom: before the Right Honourable Sir George Jeffreys, Lord chief justice of England, at his Majesties Court of Kings-bench at Westminster, on the 7th, 21th and 27th of November, 1683, London 1684.

Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Warszawa 2006.

Bailyn B., *The Ideological Origins of the American Revolution*, Cambridge MA–London 1992.

Barwicka-Tylek I., *Republikanizm*, [w:] M. Jaskólski, K. Chojnicka (red.), *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 5, Warszawa 2012, s. 97–101.

Berlin I., *Dwie koncepcje wolności*, tłum. D. Grinberg, [w:] I. Berlin, *Cztery eseje o wolności*, Poznań 2000, s. 183–239.

Black J., Warkentin G., Bowen W.R., *The Library of the Sidneys of Penshurst Place Circa 1665*, Toronto 2013.

Brennan M.G., *The Sidneys of Penshurst and the Monarchy, 1500–1700*, Aldershot–Burlington VT 2006.

Brennan M.G., Kinnamon N.J., *A Sidney Chronology (1554–1654)*, Basingstoke 2003.

Brennan M.G., Kinnamon N.J., Hannay M.P. (red.), *The Correspondence (c. 1626–1659) of Dorothy Percy Sidney, Countess of Leicester*, Aldershot–Burlington VT 2010.

Carrive P., *La pensée politique d'Algernon Sidney (1622–1683): la querelle de l'absolutisme*, Paris 1989.

Carswell J.P., *Algernon Sidney's „Court Maxims“: The Biographical Importance of a Transcript*, „Historical Research“ 1989, vol. 62, nr 147, s. 98–103.

Carswell J., *The Porcupine: The Life of Algernon Sidney*, London 1989.

Champion J., *Republican Learning. John Toland and the Crisis of Christian Culture, 1696–1722*, Manchester–New York 2009.

Condorcet A.N., *Szkic obrazu postępu ducha ludzkiego poprzez dzieje*, tłum. E. Hartleb, J. Strzelecki, Warszawa 1957.

¹⁴⁴ B. Constant, *O wolności starożytnych i nowożytnych*, przeł. Z. Kosno, „Arka” 1992, nr 4, s. 73–84.

- Conniff J., *Reason and History in Early Whig Thought: The Case of Algernon Sidney*, „Journal of the History of Ideas” 1982, vol. 43, nr 3, s. 397–416.
- Constant B., *O wolności starożytnych i nowożytnych*, tłum. Z. Kosno, „Arka” 1992, nr 4, s. 73–84.
- Filipowicz S., *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2007.
- Filmer R., *Patriarcha, or The Natural Power of Kings*, London 1680.
- Fink Z.S., *The Classical Republicans: An Essay in the Recovery of a Pattern of Thought in Seventeenth Century England*, Evanston 1945.
- Fink Z.S., *Wordsworth and the English Republican Tradition*, „The Journal of English and Germanic Philology” 1948, vol. 47, nr 2, s. 107–126.
- Geiter M.K., *The Restoration Crisis and the Launching of Pennsylvania, 1679–81*, „The English Historical Review” 1997, vol. 112, nr 446, s. 300–318.
- Greenough Ch.N., *Algernon Sidney and the Motto of the Commonwealth of Massachusetts*, „Proceedings of the Massachusetts Historical Society” 1917–1918, vol. 51, s. 259–282.
- Hamilton A., Jay J., Madison J., *The Federalist*, red. J.E. Cooke, Middletown 1961.
- Hammersley R., *English Republicanism in Revolutionary France: The Case of the Cordelier Club*, „Journal of British Studies” 2004, vol. 43, nr 4, s. 464–481.
- Hammersley R., *French Revolutionaries and English Republicans. The Cordeliers Club, 1790–1794*, London 2005.
- Hammersley R., *The English Republican Tradition and Eighteenth-Century France: Between the Ancients and the Moderns*, Manchester 2010.
- Hannay M.P., Brennan M.G., Lamb M.E. (red.), *The Ashgate Research Companion to The Sidneys, 1500–1700*, vol. 1: *Lives*, Aldershot–Burlington VT 2015.
- Haskins Gonthier U., *Montesquieu and England: Enlightened Exchanges, 1689–1755*, London 2010.
- Haydon B., *Algernon Sidney, 1623–1683*, „Archaeologia Cantiana” 1961, vol. 76, s. 110–133.
- Hayek F.A. von, *Konstytucja wolności*, tłum. J. Stawiński, Warszawa 2011.
- Houston A.C., *Algernon Sidney and the Republican Heritage in England and America*, Princeton 1991.
- Hudson W.S., *William Penn’s English Liberties: Tract for Several Times*, „The William and Mary Quarterly, Third Series” 1969, vol. 26, nr 4, s. 578–585.
- Karsten P., *Patriot-Heroes in England and America. Political Symbolism and Changing Values over Three Centuries*, Madison 1978.
- Konopczyński W., *Anglia a Polska w XVIII wieku*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1947, z. 4, s. 93–129.
- Lord Acton, *W stronę wolności. Wybór esejów*, wyb. i oprac. J. i A. Rzegoccy, Kraków 2006.
- Macaulay T.B., *Hallam’s Constitutional History (1828)*, [w:] *Critical and Historical Essays Contributed to The Edinburgh Review by Thomas Babington Macaulay*, vol. 1, London 1848, s. 113–216.
- Macaulay T.B., *The History of England from the Accession of James II*, vol. 1, London 1849.

- Malczewski J., *Algernon Sidney*, [w:] M. Jaskólski, K. Chojnicka (red.), *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 5, Warszawa 2012, s. 401–405.
- Marshall J., *John Locke. Resistance, Religion and Responsibility*, Cambridge 1994.
- Multamäki K., *Towards Great Britain. Commerce and Conquest in the Thought of Algernon Sidney and Charles Davenant*, Helsinki 1999.
- Nelson S.A., *The Discourses of Algernon Sidney*, London–Toronto 1993.
- Ogonowski Z., *Filozofia polityczna w Polsce XVII wieku i tradycje demokracji europejskiej*, Warszawa 1999.
- Ogonowski Z., *Locke*, Warszawa 1972.
- Parker H.T., *The Cult of Antiquity and the French Revolutionaries: A Study in the Development of the Revolutionary Spirit*, Chicago 1937.
- Pietrzyk-Reeves D., *Ład rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, Kraków 2012.
- Pietrzyk-Reeves D., Szlachta B., *Republika*, [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, Kraków 2004, s. 1081–1116.
- Pocock J.G.A., *England's Cato: The Virtues and Fortunes of Algernon Sidney*, „The Historical Journal” 1994, vol. 37, nr 4, s. 915–935.
- Rau Z., *Zapomniana wolność. W poszukiwaniu historycznych podstaw liberalizmu*, tłum. M. Przychodzeń, Poznań 2008.
- Robbins C., *Algernon Sidney's „Discourses Concerning Government”: Textbook of Revolution*, „The William and Mary Quarterly” 1947, vol. 4, s. 267–296.
- Robbins C., *Eighteenth-Century Commonwealthman: Studies in the Transmission, Development, and Circumstance of English Liberal Thought from the Restoration of Charles II Until the War with the Thirteen Colonies*, Indianapolis 1959.
- Robbins C. (red.), *Two English Republican Tracts*, Cambridge 1969.
- Rousseau J.J., *Economie ou Oeconomie, (Morale & Politique)*, [w:] D. Diderot, J. le Rond D'Alembert (red.), *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une Société de Gens de lettres*, t. 5, Paris 1755, s. 337–349.
- Santvoord G. Van, *Life of Algernon Sidney. With ketches of ome of his ontemporaries and xtracts from his orrespondence and olitical ritings*, New York 1851.
- Scott J., *Algernon Sidney and the English Republic, 1623–1677*, Cambridge 1988.
- Scott J., *Algernon Sidney and the Restoration Crisis, 1677–1683*, Cambridge 1991.
- Scott J., *Algernon Sidney's Life and Works (1623–1683)*, [w:] M.P. Hannay, M.G. Brennan, M.E. Lamb (red.), *The Ashgate Research Companion to The Sidneys, 1500–1700*, vol. 1: *Lives*, Aldershot–Burlington VT 2015, s. 151–168.
- Scott J., *Classical Republicanism in Seventeenth-Century England and the Netherlands*, [w:] M. van Gelderen, Q. Skinner (red.), *Republicanism: A Shared European Heritage. Volume 1: Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*, Cambridge 2002, s. 61–81.
- Scott J., *Commonwealth Principles. Republican Writing of the English Revolution*, Cambridge 2004.
- Scott J., *England's Troubles. Seventeenth-Century English Political Instability in European Context*, Cambridge 2004.
- Scott J., *Sidney, Algernon (1623–1683)*, [w:] *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford 2004.

- Scott J., *What Were Commonwealth Principles?*, „The Historical Journal” 2004, vol. 47, nr 3, s. 591–613.
- Sidney A., *Court Maxims*, red. i wstęp H.W. Blom, E.H. Mulier, R. Janse, Cambridge 1996.
- Sidney A., *Discourses Concerning Government*, red. T.G. West, Indianapolis 1996.
- Sidney A., *The Very Copy of a Paper Delivered to the Sheriffs, Upon the Scaffold on Tower-Hill, on Friday Decemb. 7. 1683*, London 1683.
- Skinner Q., *Classical Liberty and the Coming of the English Civil War*, [w:] M. van Gelderen, Q. Skinner (red.), *Republicanism: A Shared European Heritage*, vol. 2: *The Values of Republicanism in Early Modern Europe*, Cambridge 2002, s. 9–28.
- Skinner Q., *Hobbes and Republican Liberty*, Cambridge–New York 2008.
- Skinner Q., *Liberty before Liberalism*, Cambridge 1998.
- Stratford T., *Lord Russell: A Tragedy*, London 1784.
- Sullivan V.B., *Machiavelli, Hobbes, and the Formation of a Liberal Republicanism in England*, Cambridge 2006.
- Sullivan V.B., *Muted and Manifest English Machiavellianism. The Reconciliation of Machiavellian Republicanism with Liberalism in Sidney’s „Discourses Concerning Government” and Trenchard’s and Gordon’s „Cato’s Letters”*, [w:] A.P. Rahe (red.), *Machiavelli’s Liberal Republican Legacy*, New York 2006, s. 58–86.
- Szlachta B., *Monarchia prawa? Angielska myśl polityczna doby Tudorów*, Kraków 2008.
- Szlachta B., *Przedstawiciele katolickiej szkoły z Salamanki wobec umowy społecznej*, [w:] Z. Rau, M. Chmieliński (red.), *Umowa społeczna i jej krytycy w myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 2010, s. 85–108.
- Thomson J., *Four Seasons*, London 1821.
- Trenchard J., Gordon T., *„Cato’s Letters”, or Essays on Liberty, Civil and Religious, and Other Important Subjects*, Indianapolis 1995.
- Tulejski T., *Konserwatyzm bez Boga. Dawida Hume’a wizja społeczeństwa, państwa i prawa*, Warszawa 2009.
- Tulejski T., *Rozum czy uczucia? Ustanowienie porządku społecznego i politycznego według Davida Hume’a*, [w:] Z. Rau, M. Chmieliński (red.), *Umowa społeczna i jej krytycy w myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 2010, s. 333–361.
- Tyrrell J., *Patriarcha non monarcha. The Patriarch unmonarch’d: Being Observations on a late treatise and divers other miscellanies, published under the name of Sir Robert Filmer Baronet. In which the false-ness of those opinions that would make monarchy Jure Divino are laid open: and the true Principles of Government and Property (especially in our Kingdom) asserted. By a Lover of Truth and of his Country*, London 1681.
- Ward L., *Rhetoric and Natural Rights in Algernon Sidney’s „Discourses Concerning Government”*, „Interpretation” 2000–2001, vol. 28, nr 2, s. 119–145.
- Ward L., *The Politics of Liberty in England and Revolutionary America*, New York 2004.
- Winship M.P., *Algernon Sidney’s Calvinist Republicanism*, „Journal of British Studies” 2010, vol. 49, s. 753–773.
- Winship M.P., *Godly Republicanism: Puritans, Pilgrims, and a City on a Hill*, Cambridge MA–London 2012.

- Worden B., *Classical Republicanism and the Puritan Revolution*, [w:] H. Lloyd-Jones, V. Pearl, B. Worden (red.), *History and Imagination: Essays in Honour of H.R. Trevor-Roper*, London 1981, s. 182–200.
- Worden B., *English Republicanism*, [w:] J.H. Burns, M. Goldie (red.), *The Cambridge History of Political Thought, 1450–1700*, Cambridge 1991, s. 443–475.
- Worden B., *Roundhead Reputations. The English Civil Wars and the Passions of Posterity*, London 2001.
- Worden B., *The Commonwealth Kidney of Algernon Sidney*, „The Journal of British Studies” 1985, vol. 24, nr 1, s. 1–40.
- Worden B., *The Sound of Virtue. Philip Sidney’s Arcadia and Elizabethan Politics*, New Haven–London 1996.
- Woudhuysen H.R., *Sidney, Sir Philip (1554–1586)*, [w:] *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford 2004.
- Zins H., *Polska w oczach Anglików: XIV–XVI wiek*, Lublin 2002.
- Zook M., „The Bloody Assizes”: *Whig Martyrdom and Memory after the Glorious Revolution*, „Albion: A Quarterly Journal Concerned with British Studies” 1995, vol. 27, nr 3, s. 373–396.